

PORȚILE TRANSILVANIEI

de

VINTILĂ MIHĂILESCU

Oricît ar părea de curios, nu știm precis ce înțelegem prin Transilvania. În sensul cel mai larg, actual, ea este partea din România de peste munți, așa cum era privită — și dorită — de românii de dincoace de munți. Cînd se spunea, înainte de 1918, Transilvania nu se gîndea nimeni, analitic, la Transilvania propriu-zisă, Maramureș, Crișana și Banat, ci la toate aceste provincii istorice luate împreună. Și tot astfel gîndesc și astăzi, chiar transilvănenii cînd vor să se exprime mai pe scurt. Necesitățile curente au dus, așa dar, la această „generalizare“ geografică, totuși, nici istoricii, nici geografii nu pot fi de acord cu acest sens lărgit dat cuvîntului Transilvania. Istoricii vorbesc de un principat al Transilvaniei ale cărui limite către sud și est — adică spre munții care se întind pe spații neîntrerupte — au suferit numai modificări de amănunt; au variat însă către nord și vest, cînd extinzîndu-se, cînd retrăgîndu-se în teritorii cu arii muntoase discontinue sau mai ușor de străbătut. Astfel, între 1538—1739, Transilvania, ca principat a atins dimensiuni maxime, cuprinzînd în afara Transilvaniei propriu-zise, Maramureșul, partea estică a Crișanei pînă în apusul Oradei și Aradului, iar în Banat, bazinul superior al văii Timișului, inclusiv Lugojul și Podișul Lipovei. Între 1739 și 1867 a pierdut însă Maramureșul și sectoarele din Crișana și Banat, cu excepția Zarandului. Este interesant de observat că limita vestică a acestui principat depășește hotarele naturale ale Transilvaniei tocmai în „porțile“ principale prin care depresiunea intracarpatică se leagă, fără piedici prea mari, de ținuturile vecine, către dealurile și Cîmpia Tisei.

Se constată ușor că organizarea politică a spațiului geografic respectiv nu coincide cu ceea ce geografii și geologii înțeleg prin Transilvania și încă și mai puțin cu ceea ce se pare că s-a înțeles prin acest cuvînt la început, în evul mediu.

Nu dispunem de texte scrise sau de hărți din care să vedem precis cît s-a cuprins sub numele de Transilvania la început, adică la pătrunderea aici a stăpînirii maghiare.

Se poate interpreta — și s-a interpretat — numele dat acestei regiuni de către cancelariile respective, în latinește Trans-Silvania=(țara) de dincolo

de pădure; ceea ce presupune recunoașterea unei alte regiuni, aceasta — de pădure. Ea a existat și există în realitate. Numele ei, Silvania (pădurea) s-a păstrat însă numai în vestul Culmii Meseșului, deși pădurea acoperă și azi un larg teritoriu și în sud-estul acestei culmi, pînă în apropierea celor două Someșe, de unde începe o altă unitate geografică — de silvo-stepă — cunoscută sub numele de „Cîmpia“. Țara de dincolo de pădure, pentru cei ce veneau dinspre Cîmpia Tisei, trebuia să înceapă de dincolo de „Sylvania“ adică din apropierea celor două Someșe către sud-est. Această „Transilvanie“ se întindea, ca o cetate înconjurată de munți, pînă în Carpații Orientali, Carpații Meridionali și grupa muntoasă a Biharei (numită, mult mai tîrziu, de cărturari Munții Apuseni). Pe ea, Nicolae Bălcescu a comparat-o cu o cetate; la ea făcea aluzie, foarte probabil, Florus cînd spunea: „Dacia corona montium cingitur“. A fost și este, de altfel, și regiunea cea mai evoluată — social, economic și politic — din întreaga mare depresiune intracarpatică Someșano-Transilvană. Aici se găsește populația cea mai deasă, orașele cele mai vechi și mai importante începînd cu Clujul și Bistrița și terminînd cu Sibiul și Brașovul, economia cea mai variată și mai dezvoltată, colonizarea veche cu sași și secui pentru apărarea și pentru punerea în valoare a teritoriului dinspre est și sud (granițele cele mai periclitate după asigurarea liniștei în centrul Europei). Față de această grijă superlativă, explicabilă pentru Transilvania, Silvania (prin care — repetăm, înțelegem — aici geografic — ținutul împădurit dintre Cîmpia Tisei și cele două Someșe, adică Platforma Someșană), a rămas relativ în urmă (silvică, pomicolă, zootehnică, mai puțin cerealieră), cu o viață urbană foarte redusă, aproape inexistentă, căci aproape toate orașele care servesc spațiul geografic respectiv se găsesc la periferia acestuia (Cluj, Dej, Năsăud) sau departe de el (Oradea, Baia-Mare, Satu-Mare). Chiar și astăzi orașele dinăuntru „Silvaniei“ sînt mici sau foarte mici (*Cehu-Silvaniei*, *Tg. Lăpușului* în nord, *Jibou*, *Zălau*, *Șimleu-Silvaniei* în partea centrală, *Huedin* în marginea sudică, sau *Marghita* și *Tășnad* în cea vestică), unele din ele fiind declarate orașe foarte de curînd. Platforma Someșană (adică Silvania în sensul geografic cel mai larg) a funcționat așa dar, ca o unitate geografică intermediară, axată pe bazinul Someșului. Peste ea se făcea legătura între Șesul Tisei și Transilvania propriu-zisă.

Dintre toate „porțile“ prin care se pătrunde în „cetatea“ Transilvaniei (trecătorile de înălțime sau de vale din Carpații Orientali și din cei Meridionali, lungul culoar al Mureșului inferior, cu multe strămturi apărate sau nu în trecut de cetăți), această „Poartă Someșană“ este cea mai largă (cca. 140 km — Ciuca și Rodna) și, relativ, cea mai joasă (între 300—500 m, pe alocurea chiar sub 300 m pe interfluvii) tocmai în „Jugul“ intracarpatic Meseș-Rodna, adică în marginea despărțitoare — tectonic și geologic, dar nu hipsometric — dintre dealurile Someșene, cu înclinare spre Cîmpia Tisei și cele, cu înclinare către „Cuveta“ Transilvanici. Așa se explică, pe plan geografic, de ce „Poarta Someșană“ a reprezentat — cel puțin din epoca romană — locul preferat de pătrundere în „Cetatea Transilvanici“ și de ce — încă

tot cel puțin din vremea stăpînirii romane — această „poartă“ a trebuit să fie întărită și supravegheată în tot timpul cît Transilvania propriu-zisă (organizată și valorificată) a fost amenințată de invazii sau atacuri militare dinspre Șesul Tisei sau dinspre Maramureș.

Intr-adevăr în aceste locuri, se văd și azi sau se păstrează amintirea unor cetăți de pază sau de apărare. Romanii aveau pe o șea a Meseșului orașul întărit Porolissum (lîngă Moigradul actual), iar la poala estică a aceleiași culmi muntoase, în dreptul trecătorilor, o serie de castre, iar pe Someșul Mare (la Cășei, lîngă Dej, și la Ilișua, aproape de viitoarea cetate medievală Ciceu) altele. Romanii organizaseră o linie de apărare împotriva dacilor liberi, care amenințau granița dinspre dealurile Sălajului, dinspre Baia-Mare și dinspre Lăpuș. Linia de întărituri coincidea aproape cu „Jugul“ intracarpatic, ceea ce înscamnă că în lungul acestei „bariere“ existau multe „spărturi“. Să le vedem:

„Poarta Someșană“ nu începe, de fapt, din locul unde cristalinul Meseșului intră sub formațiunile paleogene. Acest fapt, desigur important, îi interesează în special pe geologi, tectonicieni, geomorfologi. Pentru ceea ce ne preocupă pe noi aici (inventarierea locurilor de trecere peste „Jugul intracarpatic“), Poarta Someșană este străjuită la sud de pantele rezezi ale masivului vulcanic Vlădeasa. La contactul dintre acesta și culmile cristaline coborîte, pînă sub 1 000 m ale Meseșului și Rezului (sau Muntelui Șes), valea Crișului Repede urmează un culoar tectonic și de eroziune policiclică destul de larg ca să fi putut permite existența unui drum — poate chiar preistoric — între Cîmpia Tisei și Transilvania. Dificultățile și pericolele prezentate de defileul de la Ciucea (păzit în evul mediu de o cetate?) puteau fi ocolite — cum o face și șoseaua actuală — urcînd pe un nivel neted care străbate munții mult deasupra fundului de azi al văii. Dinspre Cîmpia Tisei, Oradea — foarte probabil unul dintre cele mai vechi puncte întărite ale regiunii — păzea, prin cetatea de avant-gardă a Biharei, pătrunderea spre est, în Transilvania. Sistemul de apărare a acestui drum străvechi se termina la Cluj, oraș întărit (menționat pentru prima oară în secolul XII-lea, dar ridicat pe locul orașului roman Napoca).

S-ar părea că a doua „spărtură“ principală în „Jug“ trebuie să corespundă ieșirii Someșului spre „golful“ Băii-Mari, dar drumul care ar străbate-o întîlnește două strîmturi, una în susul Jiboului (unde, aproape de satul Tihău a existat un castru roman), a doua, în defileul adînc, strîmt și sălbatec tăiat în măgura cristalină a Țicăului — ambele greu și periculos de folosit ca puncte de trecere. De aceea, la nivelul tehnicilor din trecut, erau preferate drumurile care, suind pîntenii laterali, treceau culmea principală peste pasuri de înălțime. Acesta a fost și cazul numeroaselor trecători peste Meseș — cel puțin patru principale, dintre care una — frecventată și azi — pe la Moigrad, iar a doua, peste un pas de peste 500 m altitudine absolută, prin dreptul Zălaului (cetate medievală).

Al treilea sector important este cuprins între Someș și valea Lăpușului de mijloc adîncită, epigenetic, în masivul cristalin Preluca. Aici, Bîrsăul

lucrînd viguros, sub comanda nivelului de bază coborît al Someșului inferior, a creat rîpa de obîrșii dantelată care strîmtează podișul structural al Boiului și provoacă, în general, serioase dificultăți de circulație majoră. A existat totuși — cel puțin din evul mediu — pe valea Bîrsăului, prin Șomcuta și pe sub cetatea Chioarului, un drum pe care invadatorii l-au folosit și-l puteau lua oricînd pentru a pătrunde în Transilvania. Spre a păzi acest drum, voevodul Gelu ridicase cetatea Dobîca, pe Someș. De aici, valea largă a acestui rîu nu mai prezintă dificultăți pînă la Dejul apărat de două cetăți (Gherla și Ungurașul). Atît de important era socotit acest drum încît, multă vreme (pînă în 1876), satele din bazinul Bîrsăului erau grupate într-un district (al Chioarului).

Existau însă și drumuri mari ocolite care ajungeau în „Cetatea Transilvaniei“ și anume cele care se desprindeau din linia ce venea de la Baia-Mare pătrunzînd în Țara Lăpușului: unul, ocolind micul masiv cristalin al Prelucăi, părăsea valea în meandre adîncite a Lăpușului — aproape impracticabilă avale — și, tăind culmea Brezei printr-o șea adîncă, ajungea în valea Someșului la Gîlgău, aproape de cetatea medievală Dobîca. Al doilea drum — încă și mai de ocol — trece, din Țara Lăpușului în valea Agraș-Cibleș pentru a ajunge în valea Someșului Mare foarte aproape de cetatea medievală Ciceu ridicată pe un martor de eroziune vulcanic.

Cum se vede „Poarta Someșană“ era acoperită de o adevărată rețea de drumuri — probabil foarte vechi — și păzită de un adevărat sistem de întărituri. Nu-i vorba — după cum se vede — numai de o culme („Jugul intracarpatic“ dintre Biharea și Rodna), ci de întreg spațiul deluros someșan, întrerupt de mături sau de mici masive cristaline, cuprins între cele două Someșe și Cîmpia nordică a Tisei.

Despre a doua poartă de pătrundere — cea din sudul Munților Apuseni — vom spune puține lucruri. Ea are cu totul alt caracter și anume, forma unui culoar cu lărgimi variabile și relativ strîmt privit în totalitatea lui. El este cuprins între Munții Mureșului de jos și Poiana Ruscăi prelungită cu treapta mai joasă a Podișului Lipovei, din care ies în evidență două mici masive de roci dure, cauză a unor noi strîmturi; din josul Dobrei (la Holdea) culoarul se ramifică trecînd pe Bega. Adaptate reliefului, au fost folosite aici, probabil din timpuri preistorice, două drumuri mari: unul, pe valea Mureșului care venea dinspre Arad și era supravegheat, la intrarea lui în culoar de cetatea Șoimușului, iar la ieșirea din ele de cetățuia Deveii (în antichitate, castru roman la Veșel lîngă Deva) și pătrundea în culoarul larg al Orăștiei. Al doilea drum venea din Banat, pe valea Begăii. Culoarul Orăștiei era și el păzit de două cetăți mari, situate la intrarea lui în „Cetatea Transilvaniei“ — Alba Iulia și Sebeșul. Amenințat secole de-a-rîndul dinspre Cîmpia l'anoniei, sudul Transilvaniei își apăra deci „Poarta Mureșană“ printr-un întreg sistem de cetăți, începînd cu Aradul din cîmpie și cu Șoimușul și terminînd cu Alba-Iulia — veche cetate de scaun — și cu Sebeșul.

